

**Мислим ли все още сами?
Генеративният изкуствен интелект и критичното мислене**
Цветанка Дуцова

**Generative AI and Critical Thinking:
Are We Still Thinking for Ourselves?**
Tsvetanka Dutsova

Abstract:

The use of generative technologies based on artificial intelligence (AI) is radically transforming the way we access, process, and utilize information. These tools offer many advantages, including personalized support and increased productivity. At the same time, their application raises questions about the preservation of independent thinking and critical evaluation by the user.

This conceptual article examines the conditional impact of generative AI on cognitive autonomy and the development of critical thinking. By reviewing various forms of interaction with these technologies, the study analyzes the degree of user engagement in processes of interpretation, analysis, and evaluation of information. The article argues that the effect of generative AI is not straightforward and cannot be classified solely as positive or negative. Instead, its influence largely depends on the level of reflexivity, critical engagement, and individual cognitive competencies of each user.

For the purposes of this study, generative AI is considered a cognitive tool that supports—but does not replace—processes of analysis, evaluation, and knowledge creation.

Keywords: generative artificial intelligence, critical thinking

For contacts: Tsvetanka Dutsova, University of Ruse, tsdutsova@uni-ruse.bg

ВЪВЕДЕНИЕ

През последните години генеративният изкуствен интелект (ИИ) навлиза все по-активно в образователни и професионални среди. Технологиите от този тип носят реални предимства и водят до по-висока продуктивност. Приема се, че ИИ най-много помага, когато се използва като партньор, а не като заместител на мисленето. Класическите изследвания върху епистемичното любопитство показват, че стремежът към знание се мотивира от възприемана информационна празнина, която активира търсене и когнитивно усилие [1]. Loewenstein (2004) разглежда любопитството като психологическо състояние, при което тази „информационна празнина“ стимулира активното придобиване на знания, неразривно свързано с рефлексивност и критично мислене [1]. Механизмът остава валиден и днес, но дигиталната среда и наличието на генеративен ИИ трансформират начина, по който се реализира любопитството. Вместо да насърчава продължително изследване и критично оценяване на информацията, незабавният достъп до готови отговори съкращава процеса на търсене — което потенциално намалява дълбочината на когнитивната ангажираност и автономността на мисленето [2]. Тази динамика налага адаптиране на педагогическите и професионалните стратегии, така че да се насърчава самостоятелната преценка и критичното мислене дори при работа с мощни дигитални инструменти.

Генеративният ИИ оказва все по-голямо влияние върху процесите на вземане на решения и обработка на информация [3]. **Това обуславя необходимостта от**

по-задълбочено изследване на неговото въздействие в контекста на съвременната дигитална среда. Актуалността на разглежданата проблематика се определя от нарастващата роля на тези технологии в образованието и професионалната практика. В тази връзка обект на настоящото изследване са процесите на дигитална трансформация в образованието и професионалната практика в условията на нарастваща интеграция на генеративни ИИ технологии. Предмет на статията е влиянието на генеративния ИИ върху когнитивната автономия и критичното мислене на потребителя в процесите на анализ, интерпретация и оценка на информацията. Целта е да се изследва условният характер на това влияние и да се очертаят концептуални зависимости, свързани с начина на използване на технологията.

За постигане на поставената цел се формулират следните задачи:

1. Да се разгледат характеристиките на генеративния ИИ и приложението му в образователен и професионален контекст.
2. Да се анализират ползите и рисковете от използването на генеративни ИИ инструменти по отношение на критичното мислене и когнитивната автономия.
3. Да се изследват различни модели на взаимодействие с генеративен ИИ и степента на ангажираност на потребителя.
4. Да се формулират концептуални насоки за по-рефлексивно и отговорно използване на генеративния ИИ в процесите на учене и професионална практика.

Изследването е концептуално по характер и разглежда теоретичните аспекти на използването на генеративния ИИ в образованието и професионалната практика. Резултатите предлагат рамка за размисъл и могат да послужат като основа за бъдещи емпирични проучвания.

ИЗЛОЖЕНИЕ

1. Потенциал на генеративния изкуствен интелект

В съвременния свят генеративният ИИ все по-осезаемо подпомага достъпа до информация и решаването на аналитични задачи. Приложението му се разширява в различни области и създава условия за по-добра организация на работните процеси. Способността на организациите да се адаптират към динамичните технологични промени все по-често се свързва с умението им да съчетават иновациите с наличните ресурси [4]. В професионална среда генеративният ИИ подпомага анализа на информация и изготвянето на документация. Хората реагират по различен начин на препоръките от подобни системи и нерядко предпочитат повече възможности за избор, което променя усещането им за контрол [5].

В образованието тези технологии улесняват създаването на текстове чрез предоставяне на примерни структури, идеи и обобщения. Учащите все по-често използват дигитални инструменти за бързо намиране на информация, което измества акцента от самото търсене към нейното осмисляне и оценяване [6]. Това води до промяна в разбирането за критично мислене – от умение за откриване на информация към способност за нейното интерпретиране и преценка. Момчилова (2025) разглежда дигиталната трансформация на образователната среда като

процес, пораждащ нови модели на учене [7]. Според нея те се характеризират с интердисциплинарност, по-висока автономност и необходимост от дигитална грамотност и критическа оценка на информацията. В тази връзка рефлексивността се очертава като естествен елемент на когнитивната автономия. Същевременно използването на генеративен ИИ не намалява необходимостта от активна мисловна дейност. Напротив, то изисква по-висока степен на саморефлексия и контрол върху собственото мислене [8]. Ефективното взаимодействие с тези технологии предполага активно участие на обучаемия и умение за саморегулация в процеса на учене. В този смисъл генеративният ИИ променя не толкова обема, колкото характера на когнитивната активност. Наред с това се наблюдава и противоположната тенденция – част от потребителите разчитат на автоматично генерирани отговори вместо на собствен анализ. Това поставя въпроси относно дългосрочното развитие на критичното мислене и когнитивната автономия [9].

Ефектът от използването на генеративния ИИ зависи преди всичко от начина на прилагането му. Когато служи като средство за подпомагане на мисленето, той може да стимулира анализа и рефлексията. Когато обаче се възприема като източник на готови решения, съществува риск да се ограничи активното участие на потребителя и да се промени характерът на неговата когнитивна ангажираност.

2. Условни рискове и когнитивно делегиране

Съвременните изследвания върху генеративния изкуствен интелект показват, че когнитивните процеси все повече се реализират чрез взаимодействие между човека и технологичните инструменти. Това променя начина, по който се осъществяват мисленето и критичната оценка на информацията [10]. Интелектуалната ангажираност вече не се ограничава единствено до вътрешни умствени операции. То включва активно използване на дигитални средства за структуриране, организиране и интерпретиране на знанието. Тази промяна поставя нови изисквания към автономността на мисленето и необходимостта от рефлексивно съзнание при работа с подобни технологии [11].

Наред с ползите, използването на генеративен ИИ поставя въпроси, свързани с т.нар. когнитивно делегиране. Това е процес, при който част от мисловната дейност се прехвърля към технологичен инструмент. В образователна и професионална среда условно могат да се разграничат различни модели на взаимодействие. В един от тях изкуственият интелект се използва като средство за създаване на първоначална чернова, която впоследствие се редактира и адаптира от потребителя. При другия модел генерираното съдържание се приема с минимални изменения, като ролята на човека се свежда предимно до формално оформление на текста. Тези практики могат да бъдат разгледани и през призмата на тезиса за разширеното съзнание, според който когнитивните процеси се разпределят между човека и външната среда, включително технологиите [12]. В този смисъл дигиталните инструменти не са просто помощни средства — те могат да функционират като част от самата когнитивна система. Взаимодействието придобива двупосочен характер: човекът разширява своите възможности чрез технологиите, а алгоритмите се адаптират чрез човешкото участие. Това поставя въпроси относно границите между човешко и машинно мислене и проблематизира

автономността на когнитивните процеси. Наблюдава се и модел, при който информацията, генерирана от системата, се приема като достатъчна и завършена, без да бъде подложена на допълнителна проверка или критична оценка. Подобен подход ограничава активната ангажираност на потребителя в процесите на анализ, интерпретация и валидиране на информацията. В този контекст Rénald Gesnot (2025) въвежда понятието „когнитивно товарене“ (cognitive offloading), при което прехвърлянето на умствени функции към ИИ води до намалена интелектуална активност и отслабване на критичното мислене [13]. Авторът обръща внимание и на ефекта на алгоритмичната персонализация, която може да създава информационни „филтърни мехури“, ограничаващи разнообразието от гледни точки и насърчаващи еднопосочно мислене.

Обясненията за тези поведенчески модели могат да се търсят в няколко посоки. От една страна, високото доверие в технологичните системи създава усещане за надеждност на генерираната информация. От друга страна, улесненият процес на създаване на съдържание насърчава използването на изкуствения интелект като средство за бързо постигане на резултат. Огромно влияние оказват и индивидуалните различия в способността за критична оценка на информацията. В тази насока Станева-Бритън (2025) разглежда създаването на текстове като процес на съвместна креативност между човек и ИИ, при който технологията функционира като инструмент, а не като самостоятелен автор. Отчетено е, че прекомерната зависимост от генеративни модели крие риск от загуба на автентичност и стандартизация на изразяването [14].

От изложеното може да се направи извод, че взаимодействието с генеративен ИИ изисква по-прецизно разглеждане на степента на когнитивна ангажираност на потребителя. Това позволява преминаване от описание на отделни поведенчески модели към изграждане на по-обща аналитична рамка за разбиране на процесите на когнитивно делегиране.

3. Нива на ангажираност при използването на генеративен изкуствен интелект

Въз основа на наблюдения с предварителен характер условно могат да бъдат разграничени няколко нива на ангажираност при използването на генеративен ИИ. Те не са пряко свързани с формалното образование или професионалния статус, а по-скоро с индивидуалните когнитивни и дигитални компетентности на потребителите. На първо място се откроява активно (рефлексивно) използване. При него потребителят взаимодейства критично с генерираната информация, проверява я и я адаптира спрямо конкретния контекст и цели. В този случай изкуственият интелект функционира като инструмент, който подпомага мисловния процес, без да го замества. Установено е, че препоръките, генерирани от гласови виртуални асистенти, оказват по-силно влияние върху поведението на потребителите в сравнение с текстовите, което се обяснява с по-високото възприемане за достоверност и полезност [15]. Второто ниво може да бъде определено като частично ангажирано използване. Генерираното съдържание се използва като основа, но степента на критична намеса и адаптация остава ограничена. Наблюдава се съчетание между собствено участие и разчитане на технологичния инструмент, което създава предпоставки за по-повърхностен

анализ. Третото ниво се характеризира с пасивно използване. Предоставената от системата информация се възприема като завършена и достатъчна, без да бъде подложена на критична оценка. При този модел съществува реален риск от отслабване на самостоятелното мислене и формиране на зависимост от технологичния инструмент при изпълнение на когнитивни задачи.

В изследване на Shahzad и съавт. (2024), посветено на използването на генеративни ИИ инструменти като ChatGPT във висшето образование, е приложен Моделът за приемане на технологии. Резултатите показват, че доверието, възприеманата полезност и лекотата на използване са основните предпоставки за приемането на тези технологии от студентите [16].

Факторите, които обуславят различията в нивата на ангажираност, могат да се разгледат в няколко насоки. Високото ниво на доверие в технологичните системи може да насърчи некритичното приемане на генерираната информация. От друга страна значителното улесняване на процеса на създаване на съдържание стимулира използването на изкуствения интелект като средство за бързо постигане на резултат. Освен това индивидуалните различия в способността за критична оценка също оказват влияние върху начина на взаимодействие с подобни технологии.

Въз основа на разгледаните модели може да се заключи, че ефектът от генеративния ИИ зависи от контекста на използване и степента на ангажираност на потребителя. Това условно влияние може да бъде систематизирано по следния начин:

Таблица 1. Условно влияние на генеративния ИИ върху критичното мислене и когнитивната автономия

Контекст/ Група	Потенциални ползи	Потенциални рискове	Условен ефект	Аналитичен извод
Учащи се (ученици, студенти)	Бърз достъп до информация; персонализира на подкрепа; повишена ефективност при подготовка	Риск от зависимост; заобикаляне на процеса на формиране на аналитични умения; повърхностна обработка на информация	Зависи от степента на рефлексивност и критично ангажиране	При липса на насочване е възможно ограничаване на самостоятелното мислене; при педагогическа подкрепа може да се стимулира задълбочено учене
Професионалисти/ експерти	Ускорена обработка на информация; оптимизиране на рутинни дейности	Риск от намалена дълбочина на анализа; склонност към	Зависи от професионалния опит и уменията за критична оценка	При висока експертност ИИ функционира като когнитивен инструмент; при некритично

Контекст/ Група	Потенциални ползи	Потенциални рискове	Условен ефект	Аналитичен извод
		автоматизиран и решения		използване може да редуцира аналитичната ангажираност
Образовател на и организац ио нна среда	Възможност за баланс между ефективност и автономия; развитие на дигитални и критически компетентност и	Риск от заместване на мисловни процеси с автоматизиран и решения	Положителен ефект при съзнателна и регулирана интеграция	Необходимо е насърчаване на рефлексивна употреба чрез обучение, дискусии и задачи за самостоятелен анализ

Представената систематизация позволява по-ясно представяне на връзките между контекста на използване, степента на ангажираност и потенциалните ефекти от взаимодействието с генеративен ИИ. Така очертаните нива на ангажираност потвърждават разбирането, че въздействието на генеративния ИИ върху критичното мислене в голяма степен зависи от начина, по който потребителят го интегрира в собствената си когнитивна дейност.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Генеративният изкуствен интелект се утвърждава като все по-присъстващ инструмент в образованието и професионалната практика. Той предлага възможности за ускорен достъп до информация, персонализирана подкрепа и повишаване на продуктивността. Освен с тези предимства широкото му приложение поставя въпроса за границите на самостоятелното мислене и запазването на когнитивната автономия на потребителя. Проведеният анализ показва, че въздействието на генеративния ИИ върху критичното мислене има условен и контекстуален характер. То зависи от начина на използване на технологията, от степента на рефлексивност и от индивидуалните когнитивни компетентности на потребителите. В едни случаи ИИ функционира като ефективен инструмент за подпомагане на анализа и аргументацията. В други, при нереклексивна употреба, се наблюдава риск от постепенно ограничаване на самостоятелното мислене и отслабване на критичната оценка на информацията. Настоящото изследване очертава възможна рамка за интерпретация на разглежданите процеси. Очертана е необходимостта от съзнателен и балансиран подход към използването на генеративния ИИ. Технологиите следва да се възприемат като средство за подпомагане, а не като заместител на мисловната дейност. В този смисъл остава отворен въпросът: използваме ли изкуствения интелект, за да разширим собственото си мислене, или постепенно прехвърляме тази функция към него? Отговорът зависи не толкова от самата технология,

колкото от начина, по който тя се интегрира в когнитивната и професионалната практика на съвременния човек.

ЛИТЕРАТУРА

[1] G. Loewenstein, "The psychology of curiosity: A review and reinterpretation," *Psychological Bulletin*, vol. 116, no. 1, pp. 75–98, 2004, doi: 10.1207/s15326985ep2004_2.

[2] R. D. Pea, "Beyond amplification: Using the computer to reorganize mental functioning," *Educational Psychologist*, vol. 20, no. 4, pp. 167–182, 1985, doi: 10.1207/s15326985ep2004_2.

[3] E. Hermann and S. Puntoni, "Artificial intelligence and consumer behavior: From predictive to generative AI," *Journal of Business Research*, vol. 180, p. 114720, 2024, doi: 10.1016/j.jbusres.2024.114720.

[4] D. J. Teece, "Business models and dynamic capabilities," *Long Range Planning*, vol. 54, no. 4, p. 102040, 2021, doi: 10.1016/j.lrp.2021.102040.

[5] J. Kim, J. H. Kim, C. Kim and J. Park, "Decisions with ChatGPT: Reexamining choice overload in ChatGPT recommendations," *Journal of Retailing and Consumer Services*, vol. 75, p. 103494, Nov. 2023, doi: 10.1016/j.jretconser.2023.103494.

[6] M. Fuertes-Alpiste, "Revisiting the role of digital technologies in education and their impact on learning processes," *Revista Española de Educación Comparada*, no. 48, 2025, doi: 10.5944/reec.48.2025.45379.

[7] M. Momchilova, "Digital Literacy: Trans-Humanizing Educational Environments," presented at the conference "Съвременният свят – постижения, рискове, иновации," Bulgaria, Apr. 2025.

[8] S. Järvelä, A. Nguyen, and A. Hadwin, "Human and artificial intelligence collaboration for socially shared regulation in learning," *British Journal of Educational Technology*, vol. 54, pp. 1057–1076, 2023, doi: 10.1111/bjet.13325.

[9] A. M. Al-Abdullatif, "Modeling Students' Perceptions of Chatbots in Learning: Integrating Technology Acceptance with the Value-Based Adoption Model," *Education Sciences*, vol. 13, no. 11, p. 1151, 2023, doi: 10.3390/educsci13111151.

[10] X. E. Barandiaran and M. Pérez-Verdugo, "Generative midtended cognition and Artificial Intelligence: thinging with thinging things," *Synthese*, vol. 205, p. 137, 2025, doi: 10.1007/s11229-025-04961-4.

[11] L. Wittgenstein, *Philosophical Investigations*, 3rd ed., Oxford: Blackwell, 1980, p. 106.

[12] R. Lutkanov, "The Extended Mind Thesis and Artificial Intelligence," *NotaBene*, no. 67, pp. 20–32, 2025.

[13] R. Gesnot, *The Impact of Artificial Intelligence on Human Thought*, Research Monograph & Technical Report, Working Paper v1, arXiv:2508.16628v1 [cs.CY], 15 Aug 2025.

[14] Е. Станева-Бритън, "Балансът между човека и изкуствения интелект при създаването на текстове," in *Юбилейна международна научна конференция „Интердисциплинарният подход в приложното поле на икономическите и социалните науки“*, Секция 4: Приложна икономика и съвременни аналитични методи и модели, Пловдив, 2025.

[15] C. Flavián, K. Akdim, and L. V. Casalo, “Effects of voice assistant recommendations on consumer behavior,” *Psychology & Marketing*, vol. 40, no. 2, pp. 328–346, 2023, doi: 10.1002/mar.21765.

[16] M. F. Shahzad, S. Xu, and M. Asif, “Factors affecting generative artificial intelligence, such as ChatGPT, use in higher education: An application of technology acceptance model,” *British Educational Research Journal*, vol. 51, no. 2, pp. 489–513, 2024, doi: 10.1002/berj.4084.